

Antoni JACKOWSKI
profesor emeritus
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

GEOGRAFOWIE WOBEC WOJNY POLSKO BOLSZEWICKIEJ. W STULECIE BITWY WARSZAWSKIEJ, 1920–2020

Geographers in the face of The Polish-Soviet War. On the centenary of Battle of Warsaw, 1920–2020

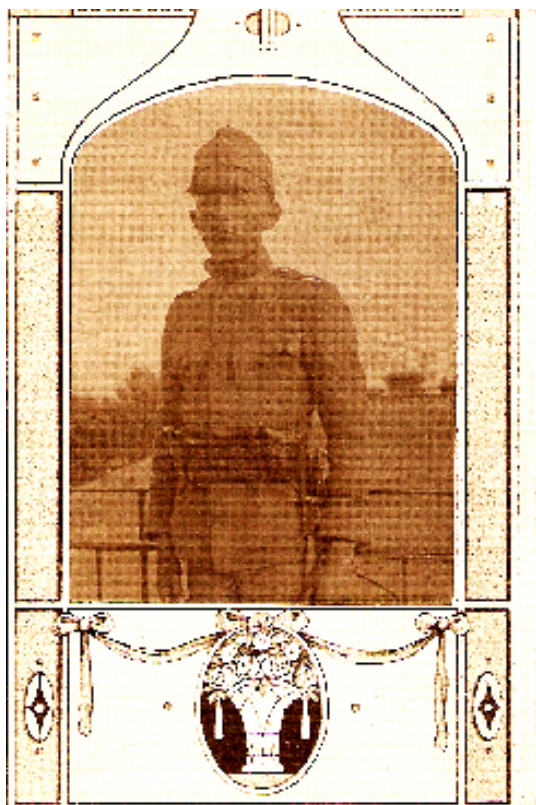
Odzyskana przez Polskę po 150 latach rozbiorów niepodległość od pierwszych dni podlegała stałym zagrożeniom. Już w dniu 1 listopada 1918 r. działania zbrojne podjęli Ukraińcy, pragnąc odebrać Polsce Lwów i Galicję Wschodnią. Wojna polsko-ukraińska zakończyła się 16 lipca 1919 roku. Jednym z najważniejszych wydarzeń tej kampanii była bohaterska obrona Lwowa. W tej walce szczególnie zasłużyli się młodzi ochotnicy – *Orlęta Lwowskie*. Obrona zakończyła się sukcesem, w dniu 22 listopada 1918 r. Lwów został uwolniony. Miasto było jednak nadal okrążone przez wojska ukraińskie, które wycofały się dopiero 14 maja 1919 roku. Ciężkie walki toczono wtedy również o Przemyśl (3–12 listopada 1918). Oficjalnie wojna ta zakończyła się 16 lipca 1919 roku.

Jeszcze w trakcie wojny z Ukrainą, 14 lutego 1919 r., na terytorium Rzeczypospolitej napadły wojska bolszewickiej Rosji. Celem Rosjan było pokonanie Polski i przekształcenie jej w republikę sowiecką. Miało to stworzyć warunki do rozszerzenia na zachód Europy bolszewickiej rewolucji. Wojna trwała do 18 października 1920 roku i zakończyła się traktatem pokojowym, zawartym w Rydze (18 marca 1921). Z najważniejszych wydarzeń militarnych szczególnie znane do dziś są wyprawa kijowska (zajęcie Kijowa przez wojska polskie 7 maja 1920) oraz obrona Lwowa (6 sierpnia 1920, *Polskie Termopile*). Decydujące znaczenie miała Bitwa Warszawska, zwana powszechnie *Cudem nad Wisłą* (13–25 sierpnia 1920). Historycy określają ją jako *najwspanialsze zwycięstwo w historii oręża polskiego* (Zamojski, 2014). Z kolei brytyjski polityk i dyplomata Edgar Vincent d’Abernon (1932) uznał ją za osiemnastą najważniejszą bitwę w dziejach świata. Zwycięstwo to ostatecznie utrwaliło odzyskaną przez Polskę niepodległość

Naszą armię tworzyli w tamtym czasie przede wszystkim żołnierze, którzy podczas I wojny światowej służyli w armiach państw zaborczych, a także w legionach Józefa Piłsudskiego (ryc. 1–2). Konflikty zbrojne z Ukrainą oraz sowiecką Rosją spowodowały ochotnicze wstępowanie do wojska tysięcy Polaków, przede wszystkim inteligencji i młodzieży. Wśród nich byli również geografowie. Ich historia zasługuje na uwiecznienie.

Prowadząc studia nad historią polskiej geografii udało się zidentyfikować blisko 30 geografów, którzy w różnym zakresie uczestniczyli w wydarzeniach tamtych lat (Jackowski, 2014, Jackowski, Krzemień, Sołjan, red., 2018, Jackowski, Sołjan, Sobczyński, 2018). Niektórzy walczyli na froncie,

inni spełniali różne misje, nie związane bezpośrednio z działaniami militarnymi. Najmłodszy mieli po 20–21 lat (Stanisław Gorzuchowski, Stanisław Włodzimierz Nowakowski, Wiktor Rudolf Ormicki), najstarsi przekroczyli 45 rok życia (Stanisław Srokowski). Wszystkim przyświecał jeden cel: nie dopuścić do ponownej utraty przez Polskę niepodległości.

Ryc. 1. Kadet Wiktor Nussbaum [Ormicki] podczas przeszkolenia wojskowego w Opawie, 1916 r.
Archiwum Rodziny Ormickich

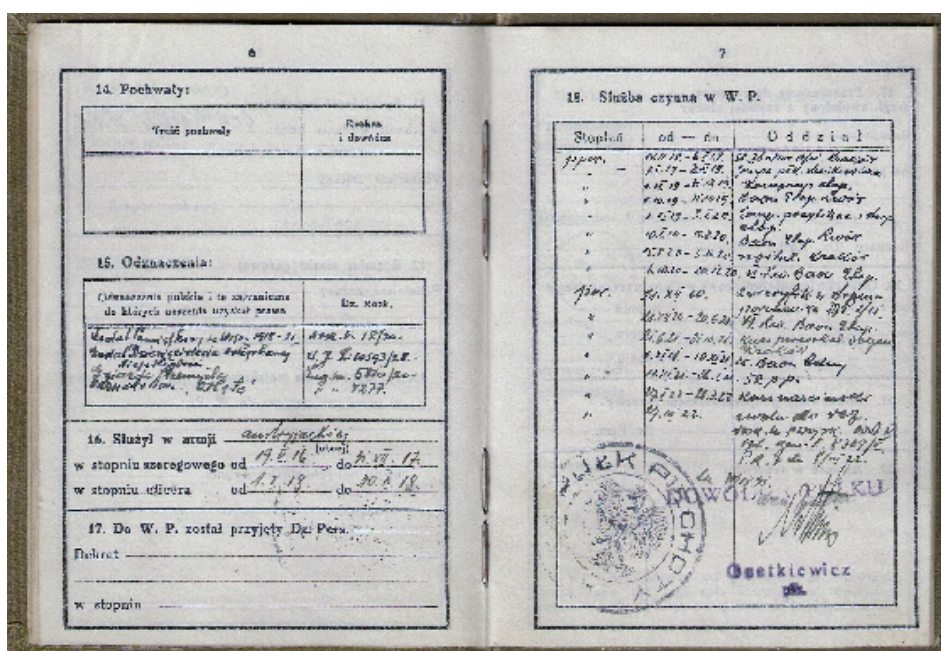
Ryc. 2. Wiktor Nussbaum [Ormicki] (w koszuli) przed lepianką na froncie włoskim, 1918 r.
Archiwum Rodziny Ormickich

Blisko połowę tej grupy stanowiły osoby młode, w przedziale wieku 20–25 lat. Wielu z nich przerwało podjęte po zakończeniu wojny studia lub naukę w liceach, odpowiadając na apel Józefa Piłsudskiego. Byli to: Józef Czekalski (1895–1976), Władysław Deszczka (1892–1940), Jan Moniak (1896–1986), Wiktor Paweł Nechay (1895–1944), Wiktor Rudolf Ormicki (1898–1941), Jan Rogowski (1894–1980), Feliks Różycki (1887–1981), Roman Umiastowski (1893–1982). Część młodzieży stanowili też zawodowi wojskowi, na ogół kartografowie, którzy potem związali się z Wojskowym Instytutem Geograficznym: Stanisław Adamski (1897–1940), Franciszek Biernacki (1897–1984), Władysław Leśniak (1897–1940), Jan Okupski (1897–1940), Starszą generację geografów wojskowych tworzyli: Józef Kreutzinger (1877–1939), Jerzy Lewakowski (1891–1940), Leon Winiarski (1888–1927), Tadeusz Zieleniewski (1887–1971). Niektórzy uczestnicy byli związani ze środowiskiem akademickim. Stanowiska profesorów zajmowali Stanisław Poniatowski (1884–1945, Wolna Wszechnica Polska) oraz Ludomir Sawicki (1884–1928, Uniwersytet Jagielloński), docentem UJ był Jerzy Smoleński (1881–1940), asystentem Bolesław Olszewicz (1893–1972, Uniwersytet Warszawski). Inni byli pracownikami naukowymi (Józef Borowik, 1891–1968), dziennikarzami (Stanisław Warcholik 1881–1961), dyplomatami (Stanisław Srokowski, 1872–1950).

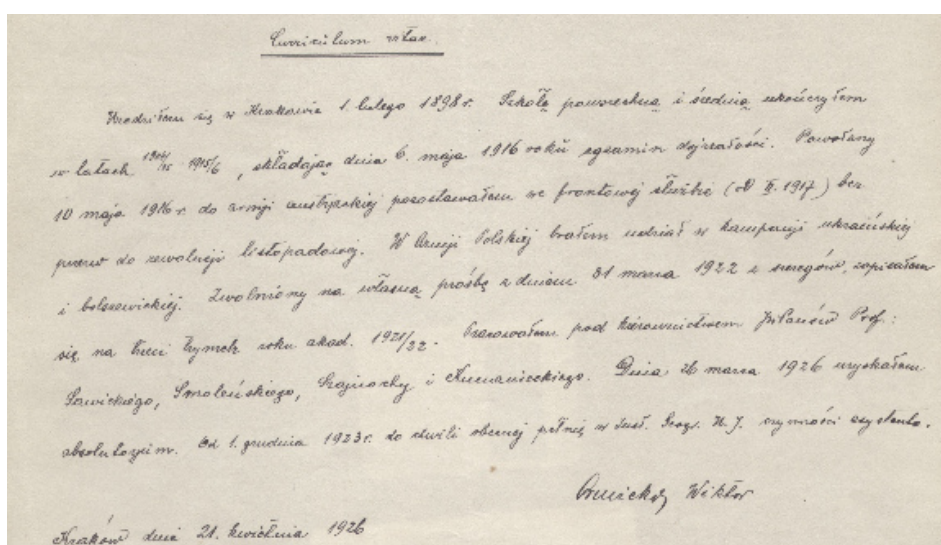
Zakres i rodzaj zaangażowania tych osób w wojnę polsko-bolszewicką był różny. Bezpośredni udział w działaniach bojowych dotyczył przede wszystkim najmłodszych. Wymieńmy tu m. in.

S. Adamskiego, F. Biernackiego, J. Czekalskiego, W. Deszczkę, Stanisława Gorzuchowskiego (1899–1948), Kazimierza Jantzena (1885–1940), W. Leśniaka, J. Moniaka, Jana Natansona-Leckiego (1883–1969), W.P. Nechaya, Stanisława W. Nowakowskiego (1899–1985), J. Okupskiego, W.R. Ormickiego, J. Rogowskiego, F. Różyckiego, R. Umiastowskiego, L. Winiarskiego. Z tej grupy F. Biernacki, jako dowódca plutonu, uczestniczył w odsieczy Lwowa, J. Czekalski pełnił funkcję komendanta stacji zbornej w Święcanach, W. Deszczka był podchorążym w wojskach taborowych, J. Moniak i R. Umiastowski uczestniczyli w obronie Lwowa, W. R. Ormicki w obronie Lwowa i Przemyśla. Jako podporucznik Ormicki otrzymał przydział do Batalionu Etapowego Lwów oraz kompanii pacyfikacyjnej (ryc. 3–9). Podczas walk z Sowietami ranni zostali S. Gorzuchowski, S. W. Nowakowski, W. R. Ormicki, R. Umiastowski.

Ryc. 3. Wiktor Nussbaum [Ormicki] – Fragment „Książeczki stanu służby oficerskiej”, strona: poświadczająca przebieg służby czynnej w WP. Archiwum Rodziny Ormickich

Ryc. 4. Wiktor Ormicki, Curriculum vitae, Kraków, 21 kwietnia 1926 r. Arch. UJ, sygn. WF II 504

Ryc. 5. Wiktor Ormicki. Indeks Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1918. Archiwum Rodziny Ormickich

The image shows a handwritten student record table. The top part indicates 'Cursus IV Per semestre hibernum' and 'anni scholastici 1919/20'. The table has several columns: 'Nomen Magistri', 'Index scholarum', 'Receptum nomen', and 'Scholas frequentatas'. The entries are handwritten in cursive. There are also some stamps and additional notes on the right side of the table.

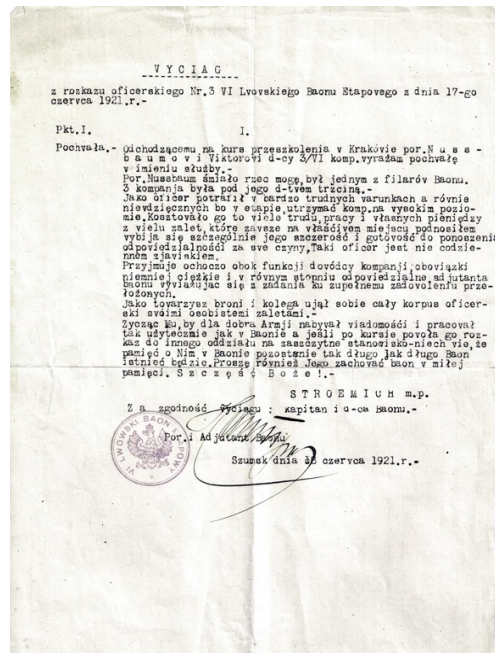
Nomen Magistri	Index scholarum	Receptum nomen	Scholas frequentatas
Prof. dr. Nobilowski	historia pr. myślowego	Witold	Witold
Prof. dr. Taubenschlag	księstwa	Witold	Witold
Prof. dr. Estreicher	na Zach. Europy	Witold	Witold
Prof. dr. Hutneba	historia prawa polsk.	Witold	Witold
Tenir	prawa polsk.	Witold	Witold
Prof. dr. Garbarski	organizacja i konstytucja	Witold	Witold
Tenir	cywilnego procesu.	Witold	Witold

Additional notes on the right side of the table include 'Semestre absoluitur testatur Decanatus' and 'Stempel za 30 halerzy za potwierdzenie jednego półrocza'. There is also a signature 'h. t. Decanus' at the bottom right.

Ryc. 6. Wiktor Ormicki, c. d. Indeksu ze zgodą na przepisanie się z Wydziału Prawa UJ na Wydział Filozoficzny, 1922. Archiwum Rodziny Ormickich

Ryc. 7. Wiktor Nussbaum [Ormicki] podporucznik Wojska Polskiego, Archiwum Rodziny Ormickich

Ryc. 8. Wyciąg z rozkazu oficerskiego nr 3 VI. Lwowskiego Baonu Etapowego z dnia 17 czerwca 1921 r. dotyczący pochwały dla por. Wiktora Nussbauma [Ormickiego]. Archiwum Rodziny Ormickich

Ryc. 9. Wiktor Rudolf Ormicki. Archiwum Rodziny Ormickich

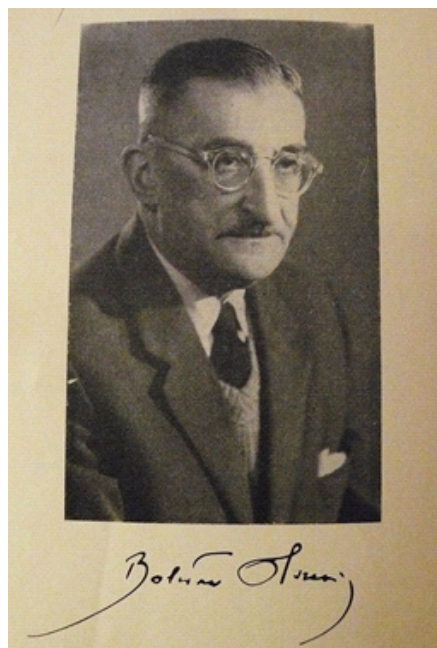
Z grupy geografów wojskowych F. Biernacki został odwołany z frontu, aby objąć dowództwo Wojskowej Stacji Meteorologicznej na lotnisku w Warszawie. J. Kreutzinger pełnił funkcję komendanta grup pomiarowych, których pracę wykorzystywano do opracowywania map. J. Lewakowski był dowódcą pociągu pancernego nr 2 „Śmiały”, w którym walczył z Ukraińcami pod Przemyślem, Bakończycami (obecnie dzielnica Przemyśla) oraz w obronie Lwowa. W 1920 r. pracował w sztabie I Armii jako referent Oddziału III Operacyjnego. Tadeusz Zieleniewski był oficerem sztabowym.

Pozostali geografowie mieli różny udział w wydarzeniach z lat 1919–1920. Józef Borowik (ryc. 10) został zwolniony z wojska i skierowany do prac związanych z ustaleniem zasad uprawiania rybołówstwa na polskich wodach terytorialnych. Działania takie były konieczne wobec planów utworzenia Wolnego Miasta Gdańska (oficjalnie powstało 15 listopada 1920). Pod koniec 1920 roku został mianowany inspektorem do spraw rybołówstwa. Kazimierz Jantzen po krótkim pobycie na linii frontu został przeniesiony do służby w meteorologii lotniczej. Bolesławowi Olszewiczowi (ryc. 11) polecono zorganizowanie w Centralnej Bibliotece Wojskowej (utworzonej 19 czerwca 1919 r.) działu kartograficznego, którego został kierownikiem. Potem był członkiem delegacji przy Mieszanej Komisji Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie, doprowadzając do odzyskania przez Polskę wielu cennych zbiorów. Głównym zadaniem S. Warcholika, zawodowego redaktora i fotografa, było utrwalanie na kliszach życia żołnierskiego. Jerzy Smoleński (ryc. 12) po przebytej ciężkiej chorobie, której nabawił się w 1915 r. jako żołnierz armii austriackiej, nigdy nie odzyskał w pełni sił fizycznych. Mimo to bardzo aktywnie włączył się w akcję obrony Lwowa. Należał do Komitetu Obrony tego miasta, pracował w Sekcji Opieki nad Uchodźcami, prowadząc trzy schroniska dla uciekinierów. W 1920 r. zgłosił się też jako ochotnik do armii polskiej. Nie został jednak wysłany na front. Taka decyzja władz wojskowych wynikała zapewne z faktu, że Smoleński był już po habilitacji, pracował w Uniwersytecie Jagiellońskim i oczekiwał na nominację profesorską. Po wybuchu wojny z bolszewikami do ochotniczej służby kartograficznej natychmiast zgłosił się Ludomir Sawicki (ryc. 13). Władze wojskowe odrzuciły jego wniosek w tej sprawie. Sawickiemu, który od 1917 r. był profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego nakazano kontynuowanie działalności akademickiej, przy czym zalecono zwrócenie w programie studiów geograficznych szczególnej uwagi na pracę z mapą.

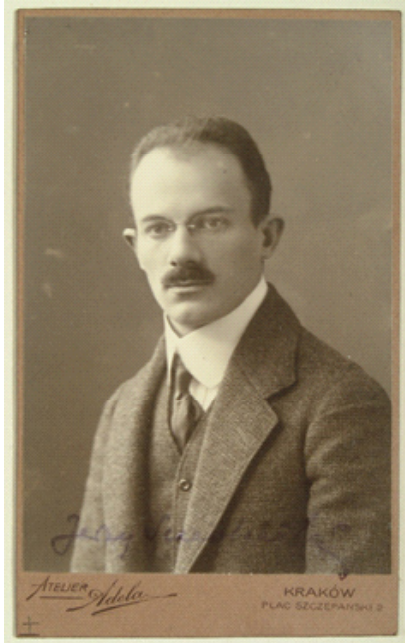
Ryc. 10. Józef Borowik. Arch. IGiGP UJ

Ryc. 11. Bolesław Olszewicz, Arch. IGiGP UJ

Ważne epizody wojny wiążą się z osobą Stanisława Srokowskiego (ryc. 14). W lipcu 1918 r. przeniósł się z Kijowa do Lwowa. Gdy w październiku tego roku w mieście wybuchła zaraza i zamknięto wszystkie szkoły, wyjechał do Krakowa. Po dwóch miesiącach powrócił do okrażonego przez Ukraińców Lwowa. W styczniu 1919 r. dowodzący obroną miasta gen. Tadeusz Rozwadowski włączył go do delegacji, udającej się do Krakowa i Wiednia w celu znalezienia dostawców broni dla obrońców. W początkach marca 1919 r. Srokowski został sekretarzem generalnym Wydziału Geograficzno-Hi-

stycznego Biura Prac Kongresowych przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Przejściowo kierował całym Biurem. W październiku 1919 r. jako delegat MSZ wyjechał do Odessy, zajętej wówczas przez Armię Ochotniczą gen. Antona Denikina. Zorganizował, a potem kierował konsulem RP, patronując akcji repatriacyjnej. Ostatnią grupę Polaków ewakuował do Rumunii tuż przed wkroczeniem do miasta bolszewików (11 lutego 1920). Poprzez Rumunię powrócił do Warszawy.

Ryc. 12. Jerzy Smoleński, 1911.
Arch. Nauki PAN i PAU, Kraków

Ryc. 13. Ludomir Sawicki, ok. 1920.
Arch. IGiGP UJ

Ryc. 14. Stanisław Srokowski.
Arch. IGiGP UJ

W dniu 17 marca 1920 r. MSZ mianowało Srokowskiego kierownikiem konsulatu RP w Królewcu. W Prusach Wschodnich objechał tereny plebiscytowe i stwierdził niski poziom świadomości narodowej ludności mazurskiej. W wysłanej do MSZ opinii ostrzegł, że może to stanowić zagrożenie

polskiego interesu w planowanym na 11 lipca 1920 r. plebiscycie. Proponował różne warianty działań dla zmiany tej niekorzystnej sytuacji. Wobec braku reakcji ze strony MSZ jego przewidywania okazały się słuszne – w plebiscycie Polska poniosła klęskę.

Po plebiscycie Srokowski skoncentrował swoją uwagę na obserwacji działań niemieckich związanych z wojną polsko-bolszewicką. Zorganizował tajny wywiad, który działał wzdłuż południowej granicy Prus. Informował alianckie misje wojskowe o łamaniu przez Niemców postanowień traktatu wersalskiego, zaś do MSZ pisał o niejawniej współpracy wojskowej między Niemcami a Sowiecami. Interweniował u Niemców, gdy ujawniono ich zgodę na tranzyt przez terytorium Prus do Polski niemal w przeddzień bitwy warszawskiej dwóch dywizji sowieckich. Dzięki jego aktywności transport wojsk sowieckich przez Prusy został wstrzymany (Szostakowska 1999, Zięba 2002).

Za te działania Srokowski otrzymał w październiku 1921 r. list pochwalny od ówczesnego szefa Sztabu Generalnego gen. Władysława Sikorskiego i Odznakę Honorową Naczelnego Dowództwa WP, zaś 15 maja 1923 r. komandorię Orderu Polonia Restituta. Odznaczenia przyznawano również innym geografom. I tak Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obroncy” otrzymali m. in.: J. Kreutzinger, W. Leśniak, J. Lewakowski, W. R. Ormicki (ryc. 15); Krzyż Obrony Lwowa J. Rogowski; Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari L. Winiarski; Krzyż Walecznych S. Warcholik, Gwiazdę Przemyśla oraz Odznakę Honorową „ORLETA” W. R. Ormicki. Wszyscy wojskowi uzyskali awans na wyższy stopień, natomiast Stanisław Warcholik otrzymał nominację na *kapitana pospolitego ruszenia ze starszeństwem od 1 maja 1919*.

Ryc. 15. Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918-1921 „Polska Swemu Obroncy” przyznany Wiktorowi Ormickiemu. Archiwum Rodziny Ormickich

Ważną rolę w procesie utrwalania niepodległości Polski odegrali w tym czasie polscy geografowie podczas Konferencji Paryskiej, zwłaszcza przy ustalaniu ostatecznych granic Rzeczypospolitej. Główny udział w tym dziele miał Eugeniusz Romer, a pomagali mu m. in. Jan Czekanowski, Antoni Sujkowski, Teofil Szumański. Bezpośrednio w terenie prace delimitacyjne prowadził Stanisław Pietkiewicz. Wreszcie niebagatelną rolę odgrywali geografowie podczas wszystkich akcji plebiscytowych.

Kilka słów poświęćmy dalszym losom bohaterów wojny polsko-bolszewickiej. Patriotyzm wszystkich tych osób przejawiał się również po zakończeniu działań wojennych, w codziennej aktywności na rzecz odbudowy i rozwoju zniszczonego kraju. Spora grupa działalność swoją powiązała z nauką i wyższymi uczelniami. L. Sawicki, J. Smoleński, W. R. Ormicki, J. Natanson-Leski, a przez pewien okres również S. Srokowski swoje losy związali z Uniwersytetem Jagiellońskim. Sawicki utworzył tu nowoczesny Instytut Geograficzny, którym kierował aż do swojej tragicznej śmierci w 1928 r., po nim dyrektorowanie przejął J. Smoleński. Obaj byli profesorami tytularnymi, światowej sławy geomorfologami i antropogeografami. Sawicki zainicjował tzw. „akcję ekspedycyjną”, mającą promować za

granicą polską naukę i naszą gospodarkę. Smoleński przewodniczył m. in. Komisji Demograficznej Ligi Narodów. W.R. Ormicki był uznawany za najwybitniejszego w latach międzywojennych polskiego geografa młodego pokolenia. Był jednym z twórców polskiego regionalizmu i polskiej antropogeografii. Postępowanie o nadanie mu profesury podjęto wiosną 1939 roku. Stanisława Srokowskiego, inicjatora utworzenia w kwietniu 1926 r. Instytutu Bałtyckiego, na Uniwersytecie Jagielloński ściągnął w marcu 1928 r. Ludomir Sawicki. Srokowski był wybitnym specjalistą z zakresu geografii regionalnej, gospodarczej i politycznej. W 1935 r. uzyskał tu habilitację, a zajęcia prowadził do 1939 r. i potem, w roku 1945. Równocześnie pracował w uczelniach warszawskich. Podczas wojny uczestniczył w tajnym nauczaniu, m. in. na Uniwersytecie Warszawskim. Po wojnie został profesorem tej uczelni.

Z Poznaniem (od 1920) i Uniwersytetem Poznańskim (1929) związany był J. Czekalski (ryc. 16), wybitny geograf gospodarczy. Był uczniem Stanisława Pawłowskiego i Stanisława Nowakowskiego. W 1938 r. powołany został na stanowisko zastępcy profesora geografii gospodarczej, tytuł profesora uzyskał w 1946 roku. Uczestniczył w organizacji Instytutu Naukowego Ligi Morskiej i Kolonialnej (1937–1939). Podczas wojny przebywał w Warszawie. Aktywnie uczestniczył w tajnym nauczaniu. Z Uniwersytetem Poznańskim przez pewien czas był związany również W. Deszczka (ryc. 17). Doktorat uzyskał w 1929 r. (promotorem był Stanisław Pawłowski). Potem przeniósł się do Warszawy, gdzie został zatrudniony w Wojskowym Instytucie Geograficznym. Prowadził tam prace dotyczące nazewnictwa geograficznego. Z ośrodkiem poznańskim był też związany przez szereg lat B. Olszewicz, który doktoryzował się u Stanisława Pawłowskiego. Na Uniwersytecie Poznańskim uzyskał też habilitację w zakresie geografii politycznej i historii geografii (1935). Potem pracował w Bibliotece Narodowej oraz Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego (jako jej wicedyrektor). Od lat 30. XX w. aktywnie działał na forum Międzynarodowej Unii Geograficznej. Po wojnie związany był na krótko z Uniwersyteciem Jagiellońskim, a później z Uniwersytetem Wrocławskim oraz Polską Akademią Nauk.

Ryc. 16. Józef Czekalski, Arch. IGiGP UJ

Ryc. 17. Władysław Deszczka, Arch. IGiGP UJ

Z Uniwersytetem Warszawskim i Szkołą Główną Handlową związany był przed wojną S. Gorzuchowski (ryc. 18). Habilitację uzyskał w 1937 r. Podczas wojny organizował i prowadził zajęcia w Tajnym Instytucie Kolonialnym, walczył w powstaniu warszawskim. Po wojnie został profesorem nadzwyczajnym antropogeografii na Uniwersytecie Łódzkim. Wstąpił wtedy do tajnej organizacji Wolność i Niepodległość. Profesorem Uniwersytetu Warszawskiego był również S. Poniatowski. Podczas wojny prowadził zajęcia na tajnych kursach geografii UW.

Ryc. 18. Stanisław Gorzuchowski.
Arch. IGiGP UJ

Kazimierz Jantzen związał się z Uniwersytetem Stefana Batorego w Wilnie, uzyskując tam profesurę i kierując Zakładem Meteorologii (1929–1939). Pracownikiem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie był przez pewien okres J. Moniak. Po wojnie związał się przede wszystkim z Wybrzeżem Gdańskim. W 1946 r. w Wyższej Szkole Handlu Morskiego w Sopocie (późniejszej Wyższej Szkole Ekonomicznej) utworzył Katedrę Geografii Ekonomicznej. Współpracował z Wyższą Szkołą Pedagogiczną, a następnie z Uniwersytetem Gdańskim. Ważną rolę w utrwalaniu polskości Pomorza odegrał J. Borowik, który od 1927 r. kierował Instytutem Bałtyckim. Wytrawnymi nauczycielami byli: W. P. Nechay (ryc. 19), S. W. Nowakowski, J. Rogowski (ryc. 20), S. Warcholik. Przed wojną z dydaktyką szkolną był również związany F. Różycki, po 1945 r. pracownik Uniwersytetu Łódzkiego.

Ryc. 19. Wiktor Paweł Nechay, Arch. IGiGP UJ

Ryc. 20. Jan Rogowski, Arch. IGiGP UJ

Odrębną grupę stanowili geografowie i kartografowie związani z Wojskowym Instytutem Geograficznym. Funkcję komendanta Instytutu pełnili m. in.: J. Kreutzinger (1926–1932) (ryc. 21), T. Zieleniewski (1932–sierpień 1939) (ryc. 22) oraz J. Lewakowski (sierpień–wrzesień 1939) (ryc. 23). W WIG-u pracowali też: S. Adamski (kierownik grupy kreślarskiej) (ryc. 24), F. Biernacki (kierownik Wydziału Kartografii) (ryc. 25), W. Leśniak (kierownik grupy topograficznej), J. Okupski (kierownik grupy triangulacyjnej) (ryc. 26), L. Winiarski (kierownik Wydziału I Triangulacyjnego). Z innych geografów wojskowych R. Umiastowski pracował w Sztabie Generalnym WP.

Ryc. 21. Józef Kreutzinger, Arch. IGiGP UJ

Ryc. 22. Tadeusz Zieleniewski, Arch. IGiGP UJ

Ryc. 23. Jerzy Lewakowski, Arch. IGiGP UJ

Ryc. 24. Stanisław Adamski, Arch. IGiGP UJ

Ryc. 25. Franciszek Biernacki, Arch. IGiGP UJ

Ryc. 26. Jan Okupski, Arch. IGiGP UJ

Większość osób o których wspominałyśmy (20) była związana z Polskim Towarzystwem Geograficznym. Bolesław Olszewicz, Stanisław Poniatowski, oraz Ludomir Sawicki byli członkami-założycielami Towarzystwa (27 I 1918). B. Olszewicz pełnił następnie funkcję sekretarza (1918–1922) oraz wiceprzewodniczącego (1923–1924), był też członkiem Zarządu Głównego (1924–1926, 1950–1952). W 1957 r. nadano mu godność Członka Honorowego, zaś w 1963 otrzymał jako pierwszy Medal PTG. L. Sawicki utworzył w 1922 r. Oddział Krakowski PTG, któremu przewodniczył od 1924 r. aż do śmierci w 1928 roku. Był pierwszym redaktorem organu PTG „Przegląd Geograficzny” (1918–1922), od 1922 prowadził założony przez siebie periodyk PTG „Wiadomości Geograficzne”. S. Poniatowski był skarbnikiem (1918–1920), wiceprzewodniczącym (1926–1927) oraz członkiem Zarządu Głównego (1927–1929). W dziejach PTG ważne miejsce zajmuje S. Srokowski. Był członkiem Zarządu (1930–1931, 1933–1934), potem wiceprezesem Towarzystwa (1934–1945), aby w 1946 r. przejąć funkcję przewodniczącego PTG, którą pełnił do 1950 roku. W tym samym roku został uhonorowany członkostwem honorowym. W latach 1927–1931 wiceprzewodniczącym Towarzystwa był J. Kreutzinger, który przez kolejne dwa lata zasiadał w Zarządzie Głównym. Członkami Zarządu byli ponadto: J. Lewakowski (1932–1933), J. Natanson-Leski (1923–1926 oraz Komisja Rewizyjna 1931–1939), funkcję sekretarza pełnił W. Deszczka (1930–1932), zaś skarbników J. Czekalski (1923, Złota Odznaka PTG 1970) oraz F. Różycki (1929–1939, Złota Odznaka PTG 1968). Przewodniczącymi oddziałów terenowych byli J. Smoleński (Krakowski, 1929–1939), J. Czekalski (Poznański, 1958–1959), S. W. Nowakowski (Rzeszowski, 1956–1976, 1979–1981, Złota Odznaka PTG 1968, członkostwo honorowe 1981), B. Olszewicz (Wrocławski, 1960–1963) oraz S. Warchołlik (Śląski, 1931–1933). Ponadto członkami PTG byli: F. Biernacki, J. Borowik, S. Gorzuchowski, J. Moniak (Złota Odznaka PTG 1968), W. P. Nechay, W. R. Ormicki, T. Zieleniewski.

Tragicznym okresem w dziejach omawianej grupy była II wojna światowa. We wrześniu 1939 r. podczas bombardowania przez lotnictwo niemieckie pociągu jadącego do Warszawy zginął J. Kreutzinger. W niemieckich obozach koncentracyjnych zostali zamordowani W. R. Ormicki, S. Poniatowski oraz J. Smoleński. W Katyniu Sowietci rozstrzelali S. Adamskiego, W. Deszczkę, W. Leśniaka, J. Lewakowskiego i J. Okupskiego, zaś w Kijowie-Bykowni W. P. Nechaya. W 1940 r. w Wilnie zmarł nagle na atak serca K. Jantzen. S. Gorzuchowski doczekał końca wojny. Został profesorem Uniwersytetu Łódzkiego, a także wybrano go wiceprzewodniczącym Oddziału Łódzkiego

PTG. na kadencję 1946–1948. Pod zarzutem członkostwa w nielegalnej organizacji Wolność i Niepodległość został aresztowany 22 listopada 1946 roku. W 1947 r. Wojskowy Sąd Rejonowy skazał go na karę pięciu lat więzienia. Mimo protestów środowisk naukowych Łodzi oraz studentów, wykonania wyroku nie zawieszono. Gorzuchowski trafił do więzienia we Wronkach, w którym zmarł 22 marca 1948 roku. W 1993 r. został zrehabilitowany, zaś w 2008 r. Prezydent RP Lech Kaczyński przyznał mu pośmiertnie Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski za *wybitne zasługi w walce o niepodległość Polski w okresie stalinowskiego terroru*.

W prezentowanym szkicu starano się ukazać mało do tej pory znaną kartę z dziejów polskiej geografii. Rozważaniami objęto historie 27 osób, które w różny sposób były zaangażowane w wydarzenia z lat 1919–1920. I choć stanowili oni tylko nieznaczny odsetek polskich uczestników wojny, to w przypadku wspólnoty geograficznej grupa ta zajmowała znaczącą pozycję (przykładowo podajmy, że pod koniec 1919 r. Polskie Towarzystwo Geograficzne liczyło około 150 członków). Postawa opisywanej społeczności w jakimś stopniu oddawała zachowanie w tamtym okresie znacznej części polskiego społeczeństwa. Pojęcie *patriotyzmu* traktowano bardzo poważnie i bardzo szeroko. Dla wszystkich najważniejszym celem była obrona dopiero co odzyskanej niepodległości. Dość powszechna była świadomość, że obok walki z wrogiem konieczna jest wytrwała i wytężona praca na rzecz rozwoju kraju, który przez 150 lat był rozdzielony między trzech zaborców. Patriotyzm oznaczał zatem walkę, pracę, ale również ofiarę, jaką należy ponieść, aby państwo się rozwijało. Niestety tą ofiarą bardzo często stawała się przelewana krew lub oddawane życie. Powinniśmy być dumni z tego, że wśród milionów polskich patriotów w pierwszych latach naszej niepodległości zauważalną grupę stanowili nasi geografowie.

Pamiętajmy o tym wspominając setną rocznicę Bitwy Warszawskiej.

Literatura

- d'Abernon E.V., 1932, *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata pod Warszawą 1920 r.*, Skład Gł. Druk. Mazowiecka.
- Jackowski A., 2014, *Kalendarium dziejów geografii polskiej (wybór)*, IGiGP UJ, Kraków.
- Jackowski A., Krzemień K., Sołjan I., red., 2018, *Geografowie polscy. Słownik biograficzny*, T. 1–3, IGiGP UJ, KNG PAN, PTG, Kraków.
- Jackowski A., Sołjan I., Sobczyński M., 2018, *Historia Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Wydział Nauk Geograficznych UŁ, Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Łódź. *Polskie Towarzystwo Geograficzne w setną rocznicę działalności*, red. M. Sobczyński, T. 1.
- Szostakowska M., 1999, *Stanisław Srokowski (1872–1950). Polityk, dyplomata, geograf*, Ośrodek Badań Nauk. im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn. Biblioteka Olsztyńska. T. 44.
- Zamojski A., 2014, *Bitwa Warszawska* [w:] Z Najder i in., red., *Węzły pamięci niepodległej Polski*, Fundacja Węzły Pamięci, Muzeum Historii Polski, Wyd. Znak, Kraków-Warszawa, s. 95.
- Zięba A.A., 2002, *Stanisław Józef Srokowski (1872–1950)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 41, s. 238–244.